

Epíleg

Amb això hem donat resposta a les qüestions plantejades a l'inici d'aquest treball. Tanmateix, no volem concloure sense fer esment d'alguns aspectes que si bé no proposàvem al començament, en el decurs del desenvolupament han esdevingut consideracions importants. En primer lloc, reforçar el paper fonamental que ha tingut la concreció gràfica de l'origen de la drassana; en segon lloc donar a conèixer unes reflexions sobre les possibles modificacions de la trama en l'edifici construït que, si bé són solament especulacions teòriques, ajuden a comprendre la importància del coneixement de la traça en el cas que sigui plantejada una substancial modificació espacial depenent d'un canvi d'ús o de programa. En tercer lloc, ens interessaven alguns comentaris sobre el concepte modern de restauració per tal de valorar les intervencions de Florensa en l'edifici, i finalment, a partir de la documentació gràfica executada, quins varen ser els criteris emprats en el Pla Director per tal de retrobar els principis arquitectònics que varen regir des de l'origen de les Drassanes i que han de dirigir qualsevol intervenció futura.

Pel que fa la informació gràfica, hem tractat d'explicar les Drassanes de Barcelona des de la vessant de la construcció de l'arquitectura. Els plànols de les diferents etapes constitueixen documents imprescindibles per entendre l'origen, la formació i la consolidació de l'edifici a través dels quals és possible seguir-ne l'evolució constructiva.

Caldria, doncs, fer un recordatori del procés evolutiu de l'edifici, fent esment de la importància que ha tingut el dibuix en la concreció del procés constructiu. Les noves Drassanes de la ciutat, com és documentat al plànol 1, varen ser projectades a extramurs i planificades a partir d'un eix paral·lel al mar, eix urbà en el qual es trobaven el carrer Ample i la porta de la Muralla dita de Framenors. En la prolongació d'aquest eix vers ponent va situar-se l'accés al recinte emmurallat de forma rectangular.

El programa demanava fabricar i aixoplugar setze vaixells, la majoria dels quals serien galeres majoritàriament utilitzades per a la guerra, per la qual cosa va ser establerta una modulació estructural en funció de les dimensions d'aquelles. Quedà, doncs, definit un recinte les dimensions del qual condicionarien totes les ampliacions posteriors.

El recinte disposava de sis torres de defensa, quatre de les quals eren ubicades en les cantonades i una al mig de cadascun dels dos costats llargs. La torre situada a llevant constituïa la porta d'entrada. Així, l'eix d'entrada es convertiria en eix de simetria.

El recinte era clos lateralment mitjançant dues porxades tancades a l'exterior i obertes vers al recinte que unien les tres torres de cada costat. Aquestes porxades s'unien per un mur a la banda de muntanya, i a la banda de mar per un pòrtic que, com ja hem explicat, va esdevenir la traça de l'edifici.

Amb aquesta pauta es va realitzar la primera operació de cobriment de naus amb una estructura a base d'arcades-aqüeductes i arcades diafragmàtiques, la modulació de les quals procedia del pòrtic de mar i de les porxades laterals respectivament.

Acabades les vuit naus de mar de vuit trams es procedí a cobrir dos trams recolzats sobre el mur de tancament a l'altre extrem del pati. (vegeu plànol 2)

El dibuix d'aquests dos trams va revelar, com ja hem esmentat, que va haver-hi un desfasament modular motivat per la situació del mur, la qual cosa explica la no-coincidència de les arcades diafragmàtiques amb els pilars dels porxos laterals. Aquesta explicació, que es fa evident amb la restitució gràfica, no és «encara» compartida per alguns arqueòlegs i historiadors, ja que, tenint en compte converses mantingudes amb ells, insisteixen a situar el mur de tancament precisament en la modulació que tenia l'origen en el pòrtic de mar, de manera que consideren que les torres de les cantonades sobresortien d'aquest quasi en la totalitat. Aquest raonament el duen a terme basant-se en la posició actual d'unes espitlleres i en l'arc apuntat situats a la cara interior de la torre anomenada *de Pere IV*, que consideren originals. Tanmateix, ambdós elements apareixen, en els diferents plànols realitzats en l'època militar i en fotografies de la restauració de Florensa, amb diverses formes i posicions, la qual cosa ens permet de posar en dubte si realment són les obertures primitives. (Florensa, en la reconstrucció de la torre de ponent, va disposar merlets, espitlleres, arcs, portes etc. amb l'afany de realitzar-la com s'imaginava que havia estat en temps de Pere II.) (vegeu plànols 1.1, 2.1, 3)

És, doncs, des de la construcció de les naus sobiranes recolzades en el mur de tancament i a falta de prospeccions arqueològiques que demostrin la situació exacta del mur, que s'explica el desfasament entre el traçat de les naus que aixoplugaren el pati amb el primitiu porxo de Pere II. (veure plànols 4 i 4.1)

A partir de finals del segle XV, la Drassana va ser objecte de diverses ampliacions que varen donar-se en el dos sentits de les línies estructurals: o bé per la continuïtat de les arcades-aqüeductes o bé per la de les arcades diafragmàtiques. La prolongació de les primeres obligava al manteniment de la modulació original, per la qual cosa les ampliacions conservaren la traça amb la prolongació de les naus. El procés de dibuixar un nou plànol ha permès la comprovació i l'explicació gràfica del perquè les naus que aixoplugaren el pati eren disposades amb la mateixa modulació, l'origen de la qual era el mur de tancament. És per aquesta raó que es va produir un desfasament entre aquestes i el porxo de Pere II.

El segon punt és una reflexió sobre les intervencions dins de la trama construïda i com aquestes poden afectar la traça original. L'envergadura del vaixells augmentà en avançar al llarg del temps les tècniques de navegació i de guerra. L'espai de producció de galeres havia de ser més ample i més alt que el que fins ara es disposava en el cos de naus, és a dir, es necessitaven espais de mòdul doble. Aquests espais varen ser executats a les

Drassanes tant a l'exterior com a l'interior de les naus (veure plànols 6, 6.1, 7, 7.1 i 10). L'ampliació a l'exterior va produir-se per extensió de la mateixa traça simplement augmentant el mòdul en el sentit de les arcades diafragmàtiques. A l'interior del cos de naus existent es podia intervenir de dues maneres: doblant l'amplada de les naus o doblant l'amplada dels trams.

Evidentment, a les Drassanes, per la necessitat d'avarar les galeres, l'única intervenció possible era la de doblar les naus, la qual cosa era possible mitjançant l'enderroc d'una arcada-aqüeducte.

Aquesta operació va introduir-hi els principis de simetria i el de direccionalitat (ambdós contraris als principis originals) malmetent d'aquesta manera la traça de l'edifici. Tot i això, el conjunt de l'espai interior no quedà compromès perquè la proporció de la ingerència respecte a la magnitud total és relativament petita, per la qual cosa es mantenia (i això és comprovable avui dia) la diafanitat de l'espai.

Però el temps de fabricació de grans galeres va ser molt limitat, tan sols una trentena d'anys. Posteriorment, en aquesta zona, es va bastir un gran forn de fosa.

Ens preguntem quina intervenció s'hauria fet si no hagués estat necessari produir galeres de major envergadura a l'interior de les naus ja bastides de les Drassanes. Sense el menester d'avarar vaixells possiblement la intervenció, per tal de disposar d'un espai més ample i més alt per ubicar un gran forn, s'hagués produït en el sentit del trams, perquè des d'un punt de vista merament funcional presenta avantatges, sobre la doble nau, i permet una millor il·luminació natural, així com treure els fums fàcilment.

Tanmateix, aquesta alteració de la trama mitjançant el doblament dels trams dificulta el desguàs de les cobertes i demana encavallades o bigues d'11 passes (8,40 m).

El cas seria semblant a la inclusió de l'església cristiana el 1489, així com de la Catedral, realitzada per Hernán Ruiz el Vell per encàrrec de Carles I (1523) a la Mesquita de Còrdova. Ambdues intervencions varen construir-se en el sentit dels trams i no en el de les naus. És cert que, per part dels cristians, va haver-hi una voluntat de disposar tant una com l'altra en orientació contrària a la que havien plantejat els primers alarifs de la Mesquita per motius de fer prevaler una religió sobre l'altra. Però aquesta no va ser l'única raó: des del punt de vista constructiu tant els arquitectes de l'església com de la Catedral varen recolzar-se damunt dels murs (ara perforats) dels antics alquibles de les diferents ampliacions, la qual cosa significà haver d'actuar en el sentit del trams. La sobrelevació dels cossos de l'església i de la Catedral sobre les naus de la mesquita produeix en el visitant una estranya sensació de claredat enmig de l'espai entrefosc que les envolta. (vegeu la planta de la pàg. 81)

Retornant a les Drassanes, una ruptura de la trama en el sentit dels trams hauria estat adient, constructivament parlant, si aquell primitiu mur de tancament a nord del recinte

La perspectiva permet visualitzar com haurien estat les Drassanes amb un tram doble (Dibuix Terradas Arqtes.).

original no hagués estat enderrocat, ans tan sols perforat per fer-lo servir com a contrafort en un dels costats del nou doble tram. Més tard s'haguessin bastit les naus de nord.

La Drassana, amb el canvi d'ús que va significar estar sota jurisdicció militar, va allotjar dins l'espai configurat per l'encreuament de les dues línies estructurals forns de foneria, tallers i magatzems. L'espai de l'edifici de les Drassanes va ser compartimentat afectant els principis de diafanitat i de l'espai indiferenciat, sense afectar, però, ni la travada ni l'estructura formal i mantenint així la traça original.

Més endavant quan els militars varen necessitar allotjar les tropes varen construir casernes adjacents a la Drassana. Les ampliacions varen fer-se a l'exterior mitjançant dos edificis de tipologia assimilable a la residencial. Tot i que es tractava d'ampliacions importants no han estat comentades en aquest estudi, ja que pràcticament no tenien contacte amb l'edifici de caràcter industrial de les Drassanes, i per tant no va haver-hi un diàleg entre ambdues estructures. En realitat, les casernes actuaven com a tancament de tot l'àmbit militar i aïllaven les Drassanes de la ciutat.

No és fins al 1932 que l'edifici és cedit a la Generalitat i esdevé la seu del Museu Marítim. Aquest fet, juntament amb la definició de l'illa de les Drassanes realitzada per concurs el 1927, fa que a partir d'aquest moment el conjunt de les Drassanes sigui considerat edifici històric i es procedeixi a la restauració.

Ens detindrem en aquest tercer punt per tal de fer una breu reflexió sobre el concepte de restauració i extreure unes conclusions sobre l'actitud restauradora de Florensa.

La tradició moderna de la restauració des de Camilo Boitio, Giovanoni, les diferents cartes del restauro des de la del 1931,⁶ la carta de Venècia del 1964, la carta del restauro del 1972, la carta de Venècia i la carta de Ravello del 1995 —a banda de contínues noves aportacions encaminades tant a protegir els monuments com a recomanar metodologies per tal de dur a terme amb el màxim de rigor les intervencions sobre l'arquitectura històrica— proposen habitualment la distinció entre l'obra antiga i l'obra nova mitjançant un canvi de material.

Hem vist que Florensa, coneixedor d'aquesta tradició, proposava per a l'obra destruïda o no completada d'un edifici diferenciar la part vella de la part nova, l'obra original d'allò restaurat o ampliat. Florensa parlava no només de textures alternatives en els materials, ans també de les formes. És per això que projectava les restauracions de les parts malmeses o desaparegudes amb el criteri que havien d'harmonitzar amb les originals, però sense entrar-hi en competència. Les formes havien de ser simples minimitzant els aspectes decoratius; les parts noves havien de ser tan sols un fons o un reflex de l'original.

Les teories i actuacions de Florensa anaven encaminades vers el que I. de Solà-Morales va comentar, anys més tard, en unes sessions crítiques sobre intervencions en el patrimoni històric: «*Em sembla que si cal formular avui alguna orientació en el tema de la intervenció*

caldria fer-ho sota aquestes dues coordenades. D'una banda, una primera coordenada, que és que els problemes d'intervenció en l'arquitectura històrica són, primerament i fonamentalment, problemes d'arquitectura i en aquest sentit la lliçó de l'arquitectura clàssica seria fonamental perquè hi veuríem fins a quin punt el seu diàleg amb l'arquitectura del passat és un diàleg des de l'arquitectura del present i no pas des de postures defensives, preservatives, etc. La segona lliçó seria entendre que l'edifici té la seva paraula a dir i que els problemes d'intervenció en l'arquitectura històrica no són problemes abstractes ni problemes que puguin ser formulats d'una vegada per totes, sinó que es plantegen com a problemes concrets sobre estructures concretes. Potser per això deixar parlar l'edifici és encara avui la primera actitud responsable i lúcida davant d'un problema de restauració.»⁶

El fet que Florensa sospités que davant de la façana que estava restaurant hi havia hagut altres naus i el posterior convenciment que no podia fer res davant un fet que demostraria com havia estat l'edifici d'antuvi, però que actuacions urbanes importants feien impossible reconstruir, és potser el que millor defineix el tarannà de l'arquitecte, que pren com a teoria deixar parlar l'edifici i actuar des de l'arquitectura.

En efecte, com a arquitecte se li van plantejar dues possibilitats: o bé convèncer l'Administració per desplaçar el viari i reconstruir la part enderrocada o bé aconseguir donar la imatge del que havia estat la façana marítima del conjunt a partir d'allò que en restava. Florensa va escollir aquesta segona possibilitat i va intervenir amb l'objectiu de construir, o millor dit reproduir, la façana original per tal que en el futur s'interpretés com la veritable façana de les Drassanes medievals.

La façana realitzada per Florensa és la imatge que presentava la façana de les naus de la Generalitat amb els pilars-contraforts vers l'exterior, és a dir una imatge repetida, no inventada. El procediment va ser de respecte seguint el seu principi *«la primera qualitat del restaurador ha de ser la modèstia, el bon gust de saber quedar-se sempre en un segon termini, i cedir el primer lloc al monument autèntic»*.

De fet, el que va fer en convertir el primer tram en una porxada va ser la façana principal d'un edifici que a partir d'aquell moment esdevindria un museu.

L'anàlisi realitzada sobre les actuacions de Florensa a les Drassanes corroboren que aquestes, a banda de la mera renovació o restauració de les parts malmeses de l'edifici, varen ser fonamentalment dirigides vers mantenir i posar en valor tant les característiques espacials com els principis arquitectònics que en varen fer possible la construcció. Per a Florensa, el manteniment d'aquests principis representà el coneixement i la verificació exhaustiva no tan sols de l'estructura formal de l'edifici ans del rigor en la construcció i en la continuïtat dels elements construïts.

Així, a partir d'una imatge preconcebuda de l'edifici fruit de la seva cultura i sensibilitat va posar en valor aquelles parts que construccions de caire provisional havien ocultat. Va haver

d'afegir els elements necessaris per llegir d'una manera unitària el conjunt de les Drassanes, va realitzar subtils intervencions els resultats de les quals produïa una gran espectacularitat, va imaginar nous espais per tal de donar noves perspectives i va saber aprofitar el nou ús de l'edifici per identificar les parts més significatives mitjançant el diàleg i la tensió entre els diferents elements.

Tanmateix, no podem passar per alt que tal com hem anat veient en certs indrets i per tal d'aconseguir aquestes fites no va dubtar a utilitzar solucions efectistes, el resultat de les quals no va ser sempre igualment satisfactori.

Finalment repassarem breument les intencions del Pla Director i la manera com hom ha tractat de recuperar els principis arquitectònics que regeixen el conjunt de les Drassanes.

Ja hem comentat que entre les intervencions de Florensa i les actuacions derivades del Pla Director varen haver-hi un seguit de reformes per tal d'adaptar l'edifici a les necessitats d'un museu en evolució, reformes poc curoses que modificaren l'ordre que originàriament imposava l'arquitectura de l'edifici. El Pla Director va tenir, doncs, com a objectiu la reestructuració dels espais per corregir les desproporcions existents i aconseguir la diafanitat màxima de les naus.

La unificació de la Sala Capmany amb el porxo de Sant Cristòfol, que ja hem descrit, ha permès de visualitzar el conjunt de les naus de la Generalitat que les reformes anteriors havien dividit. Per altra banda, amb l'enderroc d'elements afegits tant estructurals com museístics, hom pot gaudir de nou de les dimensions i, consegüentment, de les proporcions espacials originàries tant de la planta baixa de l'edifici de Porxo Nou com de les naus de nord (Sala Marquès de Comillas).

Tal com hem esmentat, el principi de transparència suggeria desplaçar fora de les naus aquells espais que per raons de programa havien de ser tancats. Aquests espais es varen concretar, en el Pla Director, en el projecte de dos edificis situats a l'exterior de l'actual perímetre del conjunt edificat. Es tractava d'edificis que no varen ser plantejats com ampliacions, ans solament com edificis de serveis que tractaven de posar en valor el conjunt. Un estudi més aprofundit executat posteriorment va aconsellar que no fossin construïts, la qual cosa obligà a trobar noves estratègies d'ocupació a l'interior del recinte, que evidentment havien de concretar-se en els llocs perifèrics a les naus. L'únic lloc possible era habilitant el que en l'època de l'ocupació militar havia estat un espai obert —un pati— entre la muralla i la nau de ponent, però que Florensa havia omplert de terres per tal d'utilitzar-lo com a jardí per a una llar d'infants que l'Ajuntament va establir a l'anomenada *casa del Governador*.

A l'any 2000 va ser redactat un projecte que recollia l'habilitació d'aquestes diferents àrees, la qual cosa permetia, per una banda, reutilitzar la casa del Governador i la nau amb volta de maó com a tallers i serveis i, per l'altra, il·luminar el costat de ponent del gran cos de naus mitjançant un seguit de patis fruit de la restauració i reconstrucció dels murs del porxo de Pere II. (vegeu pàg. 161 i 178)

Quan aquesta intervenció es dugui a terme, la planta d'aquest cos de naus quedarà perfectament definida entre els dos porxos originals i l'espai isòtrop serà il·luminat mitjançant patis disposats a llevant i a ponent. La il·luminació serà a través de les arcades-aqüeductes limítrofes, tal com possiblement havia estat originàriament. Al mateix temps, la restauració posarà en valor la muralla i el porxo com aquells elements que varen ser bastits, en aquesta banda de ponent, anteriorment a la major part de les naus que existeixen actualment.

Les intervencions esmentades, doncs, han tingut, i tenen com a objectiu refermar els principis arquitectònics de l'origen: unitat i diafanitat de l'espai interior, proporció i il·luminació mitjançant patis. Totes aquestes han estat realitzades a partir d'una minuciosa anàlisi històrica, d'una detallada recerca arqueològica i d'un estudi profund de tot el que hi ha bastit.

Les diferents actuacions arquitectòniques ja executades han estat, doncs, reglades per la traça de l'edifici per tal d'assegurar la lògica constructiva i la continuïtat de les fàbriques existents, la qual cosa comporta treballar amb la més rigorosa disciplina arquitectònica.

Les properes actuacions han d'anar encaminades vers el respecte i el rigor que imposa la mateixa construcció de l'edifici intentant posar en valor aquelles parts que faran comprendre l'estructura original. Més que afegir, les futures intervencions han de sostreure tot allò que encara dificulta la lectura pura i clara del conjunt monumental de les Drassanes.

Considerem, doncs, que el conjunt edificat de les Drassanes es presenta pel que fa l'ocupació i la volumetria com acabat. Qualsevol ampliació de les naus esdevé així un problema d'escala, ja que actualment només són possibles dues ampliacions i ambdues per prolongació de les arcades-aqüeductes: la primera, vers el sud, que implicaria bastir un màxim de tres trams davant la façana actual sense envair la via pública i no els sis enderrocats, per la qual cosa no s'arribaria a completar l'edifici original. Pel que fa a la segona ampliació, caldria prolongar les dues naus de la Generalitat vers el nord amb l'ocupació del jardí, fet que ocultaria la façana de l'edifici de Porxo Nou.

Parafraçant l'arquitecte Alejandro de la Sota: «*Es inútil continuar la Sagrada Família...*»;⁷ és inútil ampliar les Drassanes de Barcelona.

El sentiment que el conjunt de les Drassanes despertien en la meva persona com a arquitecte encarregat de la reforma és similar al que Fernando Távora escriu a propòsit de la restauració que va realitzar a la seva casa de Covilhã: «*[...] jo la sabia forta i segura, en*

els seus gruixuts murs de granit o en les seves estructures de castanyer, però l'hi descobria ja algunes cicatrius, fruit de successives ampliacions o de greuges del temps que tampoc ella va saber perdonar [...]. Fa molt de temps que ens coneixíem [...] Però només vaig començar a conèixer-la millor quan conjuntament varem iniciar el romanç de la seva —i nostra— transformació. Havia de tocar-la, i tocar-la va ser un acte d'amor, llarg i lent, persistent i amb cura, amb dubtes i certeses, va ser un procés sinuós i flexible i no un projecte de taula de dibuix; fou un projecte d'home apassionat i no de fred tecnòcrata; va ser un dibuix fet amb un gest però no un dibuix en un paper. Varen passar, així, deu anys de molt llargs gestos i d'alguns petits papers, deu anys fixant i decidint amb cautela les transformacions que ambdós —ella i jo— anàvem amorosament acceptant... Fa molt de temps que ens coneixíem.»⁸